

Ὁ Ἡσίοδος γνωρίζει, ὅτι ὁ κυριώτερος παράγων τῆς ἀδικίας εἰς τὴν ζωὴν εἶναι μεταλλικῆς φύσεως. Ὅπλα καὶ χρήματα εἰς τὴν πραγματικὴν καὶ τὴν νομισματικὴν των σημασίαν κατασκευάζονται εἰς μεγάλην ποσότητα ἐκ σιδήρου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν προηγουμένην ἐποχὴν, τὴν ὁποίαν ἐχαρακτῆριζεν ὁ (μονοπωλιακῶς εἰσαγόμενος ὑπὸ τῶν Μυκηναίων ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας)¹ χαλκὸς ὡς μέσον τῆς ὑπεροχῆς τῶν εὐγενῶν. Τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦτο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἀριστοκρατικοῦ μετάλλου διέκρινε — λόγῳ τῆς περιορισμένης κινητικότητος τοῦ βίου καὶ τῶν ἐλαχίστων ἐλπίδων διὰ τὴν ἀναθεώρησιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων — μεγαλύτερος σεβασμὸς τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν. Βεβαίως δὲν ἦσαν καὶ αὐτὰ θεάρεστοι, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξαφανισθοῦν ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ὅπως ἄλλωστε συνέβη καὶ μὲ τοὺς προγενεστέρους παρὰ τὴν ἠθικὴν των ἀνωτερότητα, σύμβολα τῆς ὁποίας ἦσαν τὰ ἕκτακτα μέταλλα, ὁ ἄργυρος καὶ ὁ χρυσός. Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς τῶν σταδίων, τὰ ὁποῖα διέτρεξεν ἡ ἀνθρωπότης, σχετίζεται πιθανῶς πρὸς ἀνάλογα σχήματα ἰνδοϊρανικῆς π.χ. προελεύσεως², χωρὶς ὅμως νὰ ἐξηγοῦνται διὰ τῆς ἀναγωγῆς αὐτῆς τὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα ὠδήγησαν τὸν Ἡσίοδον εἰς τὴν ἐξελικτικὴν παρουσίασιν τοῦ ἀνθρωπίνου δράματος, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο εἰς τὴν ἐποχὴν του νὰ ἐγγίξῃ τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς ψυχικῆς ἀντοχῆς: «Νῦν γὰρ δὴ γένος ἐστὶ σιδήρεον»³.

Γεγονὸς πάντως εἶναι, ὅτι διὰ τοῦ Ἡσίοδου ὁ ἀνθρώπος τῆς Εὐρώπης συλλαμβάνει πρὸ τῆς λήξεως τοῦ 8ου αἰῶνος π.Χ. τὴν «ἱστορικότητά» του καὶ ἀρχίζει νὰ ἐρευνᾷ διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν προοπτικὴν του. Διὰ πρώτην φοράν τὸ παρελθὸν ἀντιμετωπίζεται κριτικῶς, ἐλέγχεται δηλαδὴ ὡς πρὸς τὴν σημασίαν του διὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τοῦ παρόντος. Ὁ ραψωδὸς τῆς Βοιωτίας δὲν θὰ ἐπιχειρήσῃ ἀπλῶς μίαν ἐπιλογὴν ἐκ τῶν ἀσχέτων, παραλλήλων ἢ συγκρουομένων μεταξὺ των μυθολογικῶν διηγήσεων καὶ ἀπόψεων

1. Πρβλ. V. R. d' A. Desborough, *The Last Mycenaeans and their Successors*, Oxford 1964, σ. 242, F. H. Stubbings, *The Expansion of Mycenaean Civilisation* («*The Cambridge Ancient History*», Cambridge II² τόμ. XXIIa κεφ. 1964, σ. 20/21), - *The Recession of Mycenaean Civilisation* (ὡς ἀν. XXVII κεφ. 1965, σ. 20).

2. Ἴδε R. Reitzenstein, *Vom Topforakel zu Hesiod* («*Studien zum antiken Synkretismus aus Iran und Griechenland*», Leipzig - Berlin 1926, σ. 58 κ.έ.), F. Dornseiff, *Hesiods Werke und Tage und das Morgenland* («*Philologus*», Leipzig LXXXIX τόμ. 1934, σ. 398), F. Bamberger, *Hesiods Mythen von den ältesten Menschengeschlechtern* («*Hesiod*», ἐκδ. E. Heitsch, ὡς ἀν. σ. 460, 470), K. von Fritz, *Pandora, Prometheus und der Mythos von den Weltaltern* («*Hesiod*», ὡς ἀν. σ. 385), B. Gatz, *Weltalter, goldene Zeit und sinnverwandte Vorstellungen*, Hildesheim 1967, σ. 11 κ.έ., J. Fontenrose, *Work, Justice and Hesiod's five Ages* («*Classical Philology*», Chicago LXIX τόμ. 1974, σ. 2/3).

3. Ἔργων 176.

περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ θὰ κ ρ ί ν η τὰ περιεχόμενα τῆς μνήμης καὶ οὐσιαστικῶς θὰ παρουσιάσῃ τὴν μητέρα τῶν Μουσῶν ὡς ὑποβολέα ὄχι μόνον ὀρθῶν, ἀλλ' ἐπίσης ἀνυποστάτων πραγμάτων¹. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς «Θεογονίας» θὰ λεχθῆ ἕκ μέρους τῶν θυγατέρων τῆς «Μνημοσύνης»

«ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα,
ἴδμεν δ', εἴτ' ἐθέλωμεν, ἀληθεῖα γηρούσασθαι»²,

πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι ὁ θρησκευτικῶς καὶ ποιητικῶς καθιερωμένος κόσμος δὲν εἶναι πλέον ἀνεξέλεγκτος.

Ἡ κριτικὴ αὐτὴ τῆς παραδόσεως προϋποθέτει βασικῶς τὴν μετατόπισιν τῆς προσοχῆς πρὸς ὅ,τι ἔχει συμβῆ. γεγονός τὸ ὁποῖον θὰ χαρακτηρίσῃ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον μετὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὰ ιδιαίτερα φθογγολογικά του δεδομένα. Ἀφ' ὅτου ἡ γραφὴ ἀπλοποιεῖται καὶ διαδίδεται εἰς εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα ὡς πλήρης ἀντιστοιχία ὀρατῶν συμβόλων καὶ πραγμάτων, διανοίγεται ὁ χῶρος πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν συντελεσθέντων γεγονόντων. Τὴν στιγμὴν αὐτὴν οὐσιαστικῶς γεννᾶται ἡ «ἱστορία» ὡς ἔφεσις τῆς γνώσεως ὄχι μόνον ὄσων ὑπάρχουν (*Ἔιδ—«εἰδέναι»), ἀλλὰ καὶ ὡς ἀ ν α σ κ ὀ π η σ ι ς ὄσων συνέβησαν. Ἡ «ὀπτικοποίησις αὐτῆ τῶν χρονολογικῶν ἀκολουθιῶν», ἡ ὁποία «δὲν εἶναι γνωστὴ μεταξὺ τῶν προφορικῶν κοινωνιῶν»³, θὰ προσφέρῃ τὴν δυνατότητα εἰς τὸν Ἕλληνα νὰ ἔχῃ «ἐνώπιόν» του τὸ παρελθόν, ὡς ἐὰν δὲν εἶχε μεσολάβῃσει ὁ χρόνος. Ὅπως ὁ Ὀδυσσεὺς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς γενικεύσεως τοῦ ἀλφαβήτου δι' ἐμπορικοὺς (ἀνταλλγὴ πληροφοριῶν) καὶ πολιτικοὺς λόγους (δημοσίευσίς νόμων) δὲν εἶναι τυχοδιώκτης, ἀλλὰ φλέγεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴν περιπέτειαν εἰς τὴν πατρίδα του⁴, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὁ Ἡσίοδος ἐπιχειρεῖ νὰ προσδιορίσῃ, τί συνέβη ἀρχικῶς καὶ τί ἐπηκολούθησεν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι ὁ πρῶτος «ἱστορικὸς» καὶ τυτοχρόνως ὁ πρῶτος «θεωρητικὸς» νοῦς τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' ὅσον δημιουργεῖ μίαν ἀναπαράστασιν τῶν ἀποφασιστικῶν ἐπεισοδίων τοῦ παγκοσμίου δράματος. Ὅπωςδὴποτε ἡ γραφὴ θὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κριτικὴν παρατήρησιν πρὸς τὰ ὀπίσω—ἐκτοκτε ἡ Ἑλλάς θὰ ζητήσῃ τὴν «ἀρχὴν» τῶν πραγμάτων—καὶ τυτοχρόνως θὰ τονίσῃ ἀντὶ τῆς ἀκοῆς τὴν ὀ ρ α σ ι ν, τόσον διότι τὰ κείμενα

1. Πρβλ. B. Snell, *Mnemosyne in der frühgriechischen Dichtung* («*Archiv für Begriffsgeschichte*», Bonn IX τόμ. 1964, σ. 20), M. - S. Jensen, *Tradition and Individuality in Hesiod's Works and Days*, ὡς ἀν. σ. 3/4.

2. Θεογονίας 27/28.

3. M. McLuhan, *The Gutenberg Galaxy*, London 1971, σ. 56.

4. Πρβλ. B. Van Groningen, *In the Grip of the Past*, Leiden 1953, σ. 36/37.

συνίστανται ἐξ ὀπτικῶν σημάτων, ὅσον καὶ κυρίως ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς τὸν λόγον ἔχει πρὸ πάντων ἢ («ιδέα») τῆς πραγματικότητος.

Κατὰ τὴν ἐξιδανίκευσιν αὐτὴν τῶν ὄντων, τὴν ὁποίαν ἐπεσφράγισεν ἡ Πλατωνικὴ μεταφυσικὴ¹, ἡ Ἑλλάς θὰ ὑποτιμῆσθαι τόσον περισσότερον τὰ φαινόμενα τῆς αἰσθήσεως, ὅσον θὰ ἐνισχύεται ἡ ἀποψις, ὅτι ἐπικρατοῦν εἰς τὴν ζωὴν ἀπαράδεκτα πράγματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ παραμερισθοῦν χάριν τῆς («ιδεώδους») καταστάσεως. Ἡ ἀπαίτησις ὅμως αὐτὴ ἐσήμαινεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθοῦν τὰ παρόντα, νὰ ἐπεκταθῆ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸ μέλλον, νὰ διακόψῃ τοὺς δεσμοὺς τοῦ αἵματος, ἢ συνοχῆ τῶν ὁποίων ἐνεφάνιζε τὴν ζωὴν ὡς μίαν διάρκειαν χωρὶς πνευματικὴν ἐξέλιξιν καὶ κατὰ συνέπειαν ἀνεξαρτήτως τῆς προσωπικῆς συμβολῆς εἰς τὴν ἐπαναληπτικὴν τῆς πορείαν. Τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡσίοδου ἔχει ἀποσυντεθῆ βασικῶς ὁ πυρὴν τῆς ἐσωτερικῆς ἀκινήσιος τοῦ χρόνου, τὸ γένος², ἢ ἀλληλεγγύη τοῦ ὁποίου παρουσιάζει τὴν ἀνάμνησιν ὡς ἐγγύησιν διὰ τὴν ἐλπίδα ὑπὸ τὸ κράτος τῆς μυθικῆς τοῦ ἐκπροσωπήσεως, ἢ ὁποία δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἰδιωτικὴν σιάν. Τὴν παραμονὴν τῆς δημοκρατίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀτομικὴν τοῦ εὐθύνην διὰ τὸν τρόπον τῆς συμπεριφορᾶς του, τὸ χρέος καὶ ταυτοχρόνως τὴν δυνατότητά του νὰ ἐπαναστήσῃ ἐναντίον τῆς ἐκμηδενιστικῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων. Ἦτο διὰ τοῦτο πρωταρχικὴ ἀνάγκη διὰ τὸν Ἡσίοδον νὰ τερματίσῃ τὸν μῦθον τῆς βαθμιαίας ἐξαθλιώσεως τοῦ ἀνθρώπου χάριν μιᾶς «ἀνοικτῆς προοπτικῆς»³, ἢ πραγματοποίησις τῆς ὁποίας προϋποθέτει τὸν προσωπικὸν τοῦ ἀγῶνα. Ὁ ἐκθειασμὸς τῆς δικαιοσύνης ὡς θείας ὑποθήκης εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαιρέτως θὰ ἔχη τὴν ἐννοιαν, ὅτι τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνέβησαν, δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπαναληφθοῦν. Ὅτιδήποτε, ἀντιδρᾷ εἰς τὴν γενίκευσιν τῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ στηρίξουν τὸν κοινωνικὸν βίον διὰ τῆς ἐξουδετερώσεως τῶν πλεονεκτικῶν καὶ μεροληπτικῶν διαθέσεων, καταρρίπτεται ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς τὸν σκοτεινὸν τόπον τῶν ἀπαραδέκτων δυνάμεων, τὸν «Τάρταρον»⁴.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ἡσίοδος θὰ συνθέσῃ τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς μυθικῆς παραδόσεως ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἀπαυτουμένης πολιτικῆς τάξεως. Δὲν τὸν ἐνδαφέρει κυρίως «τὸ ἱστορικῶς ἀπώτατον παρελθόν» οὔτε «τί διαρκεῖ ἐξ ἀρχῆς»⁵, ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ ἀμόρφου

1. Πρβλ. A. V a r a g n a c, Paris 1959, σ. 414/15).

2. «Ἡ πρωταρχικὴ μορφή, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ σχέσεις μεταξὺ παρελθόντος, παρόντος καὶ μέλλοντος νοοῦνται ὡς ἐνότητος, εἶναι τὸ γένος»: P. P h i l i p p s o n, Genealogie als mythische Form, Osloae 1936, σ. 3.

3. Th. G. R o s e n m e y e r, Hesiod und die Geschichtsschreibung («Hesiod», ὡς ἀν. σ. 633).

4. Πρβλ. F. S o l m s e n, Hesiod and Aeschylus, Ithaca N. Y. 1949, σ. 75.

5. O. G i g o n, Der Ursprung der Griechischen Philosophie, Basel 1968, σ. 23.

καὶ τῶν ἀυθαίρετων ἐξουσιῶν πρὸς τὴν σαφήνειαν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν δυναμικῶν του ἐκφράσεων. Οὐσιαστικῶς ὁ αἰπόλος τῆς Βοιωτίας θὰ ἐτοιμάσῃ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν μετάβασιν τῆς ἐννοίας, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν τακτοποίησιν τῶν πολεμιστῶν¹, εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀστικῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς θὰ συνεχίσῃ τὴν Ὀμηρικὴν προεργασίαν. Ὁ «κόδ(σ)μος»², μία λέξις διὰ τὴν ἀλληλεξάρτησιν τῶν ἐνόπλων εἰς τὴν μάχην, θὰ παρουσιασθῇ ὡς πρότυπον διὰ τὴν «κωδικοποίησιν» τῶν ἐνεργειῶν ἐντὸς τῆς πόλεως, ὅπως θὰ ἐκπροσωπήσῃ τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ὁ Ἀθηναῖος βασιλεὺς «Κόδρος», προτοῦ θυσιασθῆ χάριν τῆς δημοτικῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀνάπτυξις ἐν τούτοις τοῦ νέου ιδεώδους προϋποθέτει τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτικοῦ βίου εἰς τὴν Ἰωνίαν, ἡ ὁποία θὰ προβάλλῃ προηγουμένως τὸν «διάκοσμον»³ εἰς τὸν ἑναστρον χῶρον, διὰ νὰ ἔχῃ ἀντικειμενικὴν ἐποπτεῖαν τῆς ἀπαιτουμένης διευθετήσεως τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ὁ Ἡσίοδος ὁμοίως εὐρίσκεται ἀκόμη ἐνώπιον τῶν ἀντιδραστικῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀριστοκρατίας, οἱ ὅποιοι δὲν φαίνονται διατεθειμένοι νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν πίεσιν ἐκ τῶν κάτω, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε αὐτοὶ χρησιμοποιοῦν ἢ δανεῖζουν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ ὄπλα, τὰ ὁποῖα κατασκευάζει διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πυρός ἢ σιδηρουργία. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θὰ νομίσῃ, ὅτι τὰ πράγματα ἐπῆραν τὴν καταστροφικὴν των ἐξέλιξιν, ἀφ' ὅτου οἱ μεταλλωρύχοι τοῦ Καυκάσου ὑπέκλεψαν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ δαίμονος τῆς φωτιᾶς τὴν θεῖαν δυνατότητα, διὰ νὰ ἐνισχύσουν τεχνικῶς τοὺς ἀνόμους ἀνθρώπους. Ἐν τούτοις ἡ τιμωρία διὰ τὸ ἀνοσιούργημα τοῦ Προμηθέως⁴ δὲν ἐπρόκειτο νὰ συνεχισθῇ ἐπ' ἀπειρον, διότι τὸ κράτος τῆς ἀδικίας θὰ κατελύετο διὰ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν φορέων του : «Ζεὺς δ' ὀλέσει καὶ τοῦτο γένος μερόπων ἀνθρώπων»⁵.

Παρὰ τὴν συνεχῆ κατάπτωσιν τοῦ ἤθους, τὴν ὁποῖαν συμβολίζουν τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ Ἡσίοδος θὰ προβλέψῃ τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ δικαίου. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, ὁ ὁποῖος τὸν πείθει, ὅτι θὰ συντελεσθῇ τελικῶς εἰς τὴν πορείαν τῶν κοινωνικῶν ὑποθέσεων μία σημαντικὴ ἀλλαγὴ, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐνισχυθοῦν τὰ θετικὰ στοιχεῖα

1. Πρὸς βλ. Ἰλιάδος Β 476/77:

«Ὡς τοὺς ἡγεμόνες διεκόσμεον ἔνθα καὶ ἔνθα
ὄσμινην δ' ἰέναι»,

Β 126: «Ἐς δεκάδας διακοσμηθεῖμεν», χ 457 : «Αὐτὰρ ἐπειδὴ πᾶν μέγαρον διεκοσμήσαντο», Ch. G. Starr, *The Decline of the early Greek Kings* («*Historia*», ὡς ἀν. σ. 136).

2. Πρὸς βλ. W. Kranz, *Kosmos* («*Archiv für Begriffsgeschichte*», Bonn II τόμ. 1958, σ. 8/9).

3. W. Schadewaldt, *Das Welt-Modell der Griechen* («*Hellas und Hesperien*», ἐκδ. E. Zinn, Zürich - Stuttgart 1960, σ. 428).

4. Ἰδε Θεογονίας 521 - 524, Ἔργων 47 - 49.

5. Ἔργων 180.

τῆς ὑπάρξεως: «'Αλλ' ἔμπης καὶ τοῖσι μεμείξεται ἐσθλὰ κακοῖσιν»¹. Ἡ δῆλωσις αὐτὴ χαρακτηρίζει βεβαίως τὴν «ἐντιμότητα τοῦ ἱστορικοῦ»² καὶ παρουσιάζεται «διὰ πρώτην φοράν» ὡς «συστηματοποιημένη» πίστις εἰς τὴν «πρόοδον»³, εἶναι ὅμως περισσότερο μία ἠθικὴ ἀξίωσις καὶ ὀλιγώτερον μία ἐμπειρικὴ διαπίστωσις. Εἰς τὴν πραγματικότητα πρόκειται περὶ ἐνὸς ὁράματος, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται ὡς φιλοσοφικὴ πρόληψις τῶν γεγονότων καὶ ὄχι ἀπλῶς ὡς διηγηματικὴ τέχνη, ἡ σημασία τῆς ὁποίας συνίσταται εἰς τὴν ποιητικὴν τῆς ἀξίαν. Παρ' ὅτι συνεχίζει νὰ ἐκφράζεται ἐμμέτρως, ὁ Ἡσίοδος διασπᾷ πρῶτος τὴν ταυτότητα τῆς μορφῆς πρὸς τὴν οὐσίαν. Ἐὰν ἀναγκάζη τὴν ἀριστοτεχνικὴν παράδοσιν νὰ ὁμολογήσῃ διὰ τῶν Ὀλυμπιάδων μουσῶν τὴν πλάνην τῆς, στρέφεται κατὰ τοῦ Ὀμήρου, ὁ ὁποῖος ἐκάλυπτε διὰ τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν στίχων τοῦ τὰ πραγματικὰ προβλήματα. Ἡ ποίησις ἔχει τώρα ὡς σκοπὸν νὰ μεταβάλλῃ τὰ παλαιὰ τῆς πρότυπα χάριν τῆς θείας δικαιοσύνης. νὰ δείξῃ, τί προηγήθη καὶ τί ἐπηκολούθησε τῆς βασιλείας τοῦ Διός, ἀντὶ νὰ παροδηγῇ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν συναρπαστικῶν τῆς φαντασιώσεων.

Ἀπὸ τῆς μιᾶς ἱστορικῆς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην οἱ Ἕλληνες ἀτενίζουν τὸ παρελθὸν ὄχι τόσον ὡς πηγὴν τῆς γνώσεως, ἀλλ' ὡς πρόβλημα, τὸ ὁποῖον περιμένει τὴν λύσιν του. Ἡ παράκλησις διὰ τοῦτο τοῦ Ἡσίοδου «εἶπαθ' ὅ,τι πρῶτον γένητ' αὐτῶν»⁴ δὲν ἐγκαινιάζει μόνον τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας, ἐφ' ὅσον τερματίζει τὸν ἄχρονον κόσμον τοῦ μύθου καὶ συγκεκριμένως τῆς «Ἰλιάδος», τὰ θέματα τῆς ὁποίας δὲν ἐσχετίζοντο πρὸς τὴν ἐπικαιρότητα, ἀλλ' ἀντιστρέφει ἀξιολογικῶς τὴν χρονικὴν τάξιν καὶ τοποθετεῖ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὀρθοῦ εἰς τὸ μέλλον. Ἡ «ἀρχή», τὴν ὁποίαν ἀναζητεῖ ὁ Ἡσίοδος, εἶναι μία ὀφειλὴ διὰ τὴν πνευματικὴν τακτοποίησιν τῆς πραγματικότητος: διὰ νὰ γίνῃ σαφές, τί ἔγινε καὶ κυρίως διὰ νὰ ὀροθετηθῇ, τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ. Ἐκ τῆς ἀνάγκης αὐτῆς προέρχεται «ἡ τάσις τῆς συστηματοποιήσεως»⁵, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν διδακτικὴν του ποίησιν εἰς τὴν ἀξίωσιν τῆς νὰ ἰεραρχήσῃ τὴν θεῖαν σφαῖραν. Τὸ ἴδιον αἶτημα θὰ τὸν παρουσιάσῃ καὶ ὡς «πρῶτον Προσωκρατικόν»⁶, ἐφ' ὅσον δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν τὰ πολυλά εἰς τὴν φαινομενικὴν των ὄψιν, ἀλλ' ὅ,τι ἐπικρατεῖ ἐναντίον τῶν ἐπιφάσε-

1. Ἔργων 179.

2. Th. G. Rosenmeyer, Hesiod und die Geschichtsschreibung («Hesiod» ὡς ἀν. σ. 633).

3. E. Ch. Welskopf, Gedanken über den gesellschaftlichen Fortschritt im Altertum («Klio», Berlin - Wiesbaden LIII τόμ. 1971, σ. 50).

4. Θεογονίας 115.

5. W. K. C. Guthrie, A History of Greek Philosophy, Cambridge 1967, σ. 28.

6. H. T. Wade-Gery, Hesiod («The Phoenix», Toronto III τόμ. 1949, σ. 81).

ων. Ὁ Ἡσίοδος εἶναι ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος, ὁ ὁποῖος θὰ διαιρέσῃ τὴν πραγματικότητα εἰς τὴν συμβατικὴν καὶ τὴν οὐσιαστικὴν τῆς διάστασιν. Ἐὰν (ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ὅμηρον, ὁ ὁποῖος περιγράφει χάριν τῶν ἐντυπώσεων τὰ ἐπεισόδια ἐνὸς πλασματικοῦ κόσμου) προσγειώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ δεδομένα τῆς ζωῆς του, διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, πῶς τὴν ἐνεργήσῃ, ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ χάσματος, τὸν ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν γενικῶν ἢ ἐπισήμων ἀπόψεων καὶ τοῦ πρέποντος.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ θεωρητικῆς σκέψεως, ἐκείνου τοῦ τρόπου ἐρεύνης τῶν πραγμάτων, ὁ ὁποῖος δὲν ἐξαντλεῖται εἰς τὴν περιγραφὴν ἢ τὴν διακόσμησίν των, ἀλλ' ἀποκαλύπτει τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ὄψιν. Ἡ τάσις αὐτὴ πρὸς τὸ οὐσιῶδες δὲν ὀφείλεται βεβαίως μόνον εἰς τὴν διάρρηξιν τῶν σχέσεων πρὸς τὸ παρελθόν, ἀλλ' ἐπίσης εἰς τὴν διάδοσιν τῆς γραφῆς, ἡ ὁποία παρουσίασε τὴν ἀκοήν (καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν προφορικὴν παράδοσιν) ὡς παραπλανητικὴν ὑπόθεσιν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐνισχύσῃ τὴν τιμὴν τῆς ὁράσεως¹, δηλαδὴ τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας τῶν γεγονότων. Ὡς ἔννοια ὅμως καὶ ὡς περιγραφή ὁ γραπτὸς λόγος ἐσήμαινεν ἐκτὸς αὐτοῦ μίαν πνευματικὴν ἀναχώρησιν ἐκ τῶν συμβόλων πρὸς τὴν «ἀντικειμενικὴν» των ὑπόστασιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐγκαινιάζει ἐκτοκτε μίαν διάθεσιν ὑπερπηδήσεως τοῦ πραγματικοῦ — αἰσθητοῦ κόσμου. Ἀπὸ τῆς ὥρας αὐτῆς θὰ ἐνδιαφέρῃ κυρίως, ὅτι κρύπτεται ὑπὸ τὰ φαινόμενα, ἡ διανοητικὴ — μεταφυσικὴ θεμελίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ρίζαν τοῦ εἶναι.

Ὅ,τι θὰ κληθῇ ἀργότερον «φιλοσοφία» (ἐκ τῆς ἀναγωγῆς ἴσως τῶν ἀνθρώπων τῆς θεωρίας εἰς τὸ ἐπιτακτικὸν στοιχεῖον τῆς πραγματικότητος, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ διάφορον τῶν ἐμπειρικῶν τῆς ἐκφράσεων: εἰς τὸν λογικὸν παράγοντα τῶν μεταβαλλομένων καὶ κατὰ συνέπειαν δευτερογενῶν πραγμάτων²), δὲν θὰ ἔχῃ ὡς σκοπὸν τὴν παρουσίαν ὀρισμένων ἀπόψεων τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὴν ἐκτίμησίν των κατὰ βάθος. Ὁ Ἡσίοδος δὲν ἐννοεῖ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται νὰ κοινοποιήσῃ («ἐγὼ δέ κε, Πέρση, ἐτήτυμα μυθησαίμην»)³ ὡς ἐπιβεβαίωσιν ἢ συμπλήρωμα τῶν γνωστῶν, ἀλλ' ὡς ὑπέρβασιν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ὑποθέτουν οἱ ἄνθρωποι, χωρὶς νὰ ἔχουν ἰδέαν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀληθοφανῶν ὑποθέσεων. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ συνείδησις τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῆς πεποιθήσεως, ἡ ὁποία διαστρέφει καὶ τῆς βεβαιότητος, ἡ ὁποία διασώζει

1. Πρβλ. Ἡράκλειτον (Diels I B' 101 a): «Ὁφθαλμοὶ γὰρ τῶν ὠτων ἀκριβέστεροι μάρτυρες», Ἡρόδοτον, Ἱστορίας I 8: «Ὡτα γὰρ τυγχάνει ἀνθρώποισιν ἐόντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν».

2. Πρβλ. Ἡράκλειτον, (Diels I B' 108): «Ὁκόσων λόγους ἤκουσα, οὐδεὶς ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν ὅτι σοφὸν ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον».

3. Ἔργων 10.

τὰ πράγματα. Βεβαίως ὁ Ἡσίοδος γνωρίζει, ὅτι δὲν εἶναι ὁ μόνος εἰς τὴν κριτικὴν του στάσιν («παῦροι δὲ τ' ἀληθέα κικλήκουσιν»)¹, θεωρεῖ ὁμοίως τὴν θεμελιώσιν τῶν ἐρεισμάτων τῆς ὑπάρξεως ὡς π ρ ο σ ω π ι κ ὸ ν τ ο υ θ έ μ α. Ἐὰν ὁ πολυμήχανος Ὀδυσσεὺς «ἴσκει ψεύδεα πολλὰ λέγων ἐτύμοισιν ὁμοῖα»², αὐτὸς θὰ ὑμνήσῃ πρῶτος εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ παγκόσμιον κῦρος τῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία δὲν ἐπρόκειτο ἀπλῶς νὰ ἐρμηνεύσῃ, ἀλλὰ νὰ δ η μ ι ο υ ρ γ ή σ η τ ὸ ν π ν ε υ μ α τ ι κ ὸ ν κ ὴ σ μ ο ν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκαλεῖτο νὰ κατοικήσῃ ὁ ἄνθρωπος. Πρόσωπα, ὅπως ὁ Ἡσίοδος — τὸ ἀπέδειξαν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Bruno εἰς ἄλλους καιροὺς — δέχονται νὰ θυσιασθοῦν, διὰ νὰ στηρίξουν ἀκόμη καὶ μετὸν θάνατόν των, ὅ,τι ἔπρεπε νὰ διέπῃ τὴν ζωὴν.

Τὸ νέον εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι, ὅτι (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν θρησκείαν, ἡ ὁποία δικαιολογεῖ τὰ καθήκοντα ὡς θεῖα καὶ κατὰ τοῦτο κριτικῶς ἀπρόσβλητα θελήματα) ἡ ἀξία, τὴν ὁποίαν προτείνει ὁ Ἡσίοδος, βασίζεται εἰς τὴν γ ε ν ι κ ῆ ν ἀ ν τ ί λ η ψ ι ν. Ἐκτοκτε εἰς τὴν Ἑλλάδα θὰ τονισθῇ τόσον περισσότερον ἢ θνητὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον μεγαλυτέρα θὰ εἶναι ἡ ἀντίστασις τῶν εὐγενῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ θεωρήσουν τὴν προνομιακὴν των διάθεσιν ὡς ἐντολὴν τοῦ οἰκογενειακοῦ των θεοῦ. Ὅσον ὁμοίως θὰ γενικεύεται τὸ δίκαιον, τόσον θὰ προβάλλῃ ὡς βασικὴ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως ἡ α ὕ τ ο γ ν ω σ ί α κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τοὺς ἀθανάτους. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη (τῆς ὁποίας ἡ χαρακτηριστικωτέρα ἐκφρασις θὰ δηλωθῇ ὡς θεῖα ὑπόμνησις εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους τὸ λατρευτικὸν κέντρον τῆς ἀστικῆς τάξεως εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα) θὰ θεμελιώσῃ τὴν «ὑπερβατικότητα» τῶν θεῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν συναίσθησιν τῶν κοινῶν δεδομένων τῆς ζωῆς ὡς προϋπόθεσιν διὰ τὴν ὀρθὴν πρᾶξιν. Τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατίας θὰ ἐπιβάλλῃ διὰ τῆς Δελφικῆς του διατυπώσεως εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐννοήσῃ, ὅ,τι τὸν χαρακτηρίζει «γιγνώσκοντα τὰ παρὰ πόδας, ὁποίας ἐτύχομεν μοίρας οἶον... τὸ Γνώθι σαυτόν... ὅτι θνητοὶ πεφύκαμεν»³.

Ὁ Ἡσίοδος εἶναι ὁ πρῶτος συστηματικὸς τῆς κινήσεως αὐτῆς πρὸς τὸν «ἀνθρωπισμόν», ἡ ὁποία θὰ παρουσιάσῃ τὴν ἀλήθειαν ὡς δ ι α ν ο η τ ι κ ὸ ν ἐ π ί τ ε υ γ μ α — τὴν διευθέτησιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ὡς πρόβλημα τῆς λογικῆς καὶ ὄχι τῆς πίστεως. Ὅσοι διὰ τοῦτο τὸν συγκρίνουν πρὸς τὸν Ὡσηὲ ἢ τὸν Ἀμῶς⁴ καὶ τὸν θεωροῦν ὡς «θρησκευτικὸν μεταρρυθμι-

1. Ἔργων 818.

2. Ὀδυσσεΐας τ 203.

3. Σχολίων εἰς Πινδάρου Πυθίων III 106.

4. E. Schwarz, Charakterköpfe aus der antiken Literatur, Leipzig 1906, σ. 6, 8, U. von Wilamowitz-Moellendorf, Hesiods Erga, Berlin 1928, σ. 158, F. Dornseiff, Hesiods Werke und Tage und das Morgenland («Philologus», ὡς ἀν. σ. 400), F. J. Teggart, The Argument of Hesiod's Works and

στήν»¹ ἢ ὡς «προφήτην τοῦ δικαίου»², ὑπερπηδοῦν τὸ θεμελιῶδες γεγονός τῆς προτρεπτικῆς του ποιήσεως, ἡ ὁποία παρουσιάζει τὴν νοουθεσίαν ὡς ἀπόρροϊαν τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου. Αὐτὸς ἄλλωστε εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον τοποθετεῖ τὰ θέματα τῆς ποιήσεώς του εἰς τὸ φυσικὸν πλαίσιον τῆς ζωῆς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ ἀνεύρεσις τῶν σημάτων διὰ τὸν προσανατολισμὸν τῆς συμπεριφορᾶς εἶναι κοινὴ δυνατότης καὶ ὑποχρέωσις. Ὁ ἴδιος λόγος ἐξηγεῖ τὴν χαρακτηριστικὴν μείωσιν τῶν παρομοιώσεων καὶ τῶν μεταφορῶν ἰδίως εἰς τὰ «Ἔργα»³, ἐφ' ὅσον ἡ πραγματικότης καταλαμβάνει τὸν κύριον χῶρον τῆς ποιήσεως. Ταυτοχρόνως ἐρμηνεύει τὴν ἀντιστροφὴν τῆς σχέσεως τῶν φαινομένων τῆς φύσεως πρὸς τοὺς θεοὺς, οἱ ὁποῖοι περιορίζονται εἰς τὸν χῶρον τῶν ἐπαναλαμβανομένων αὐτοφυῶν γεγονότων⁴, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ μίαν κρίσιν τῆς προσωποποιήσεως⁵ καὶ ταυτοχρόνως τὴν πρώτην προσπάθειαν ἐξουδετερώσεως⁶ τοῦ φυσικοῦ γίγνεσθαι.

Ἐὰν ἐξ ἄλλου ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς φορεῖς τῆς παραδόσεως καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κράτους, δὲν κατέφυγεν ἐν τούτοις ὁ Ἡσίοδος, ὅπως ὁ προφητικὸς κόσμος τοῦ Ἰσραήλ, εἰς τὴν θείαν αὐθεντίαν. Δὲν ἐπεχείρησε νὰ παραστήσῃ τὴν ἔμπνευσίν του ὡς ἐπιταγὴν ἐνὸς ὑπερλογικοῦ παράγοντος, ἀλλ' ἐπεκαλέσθη τὴν κριτικὴν ἰκανότητα τοῦ συνήθους ἀνθρώπου. Δὲν διετύπωσε τὴν γνώμην του ὑπὸ τύπον ἀποκαλύψεως, δὲν κατέφυγεν εἰς τὴν ἀπειλήν, δὲν ἐζήτησε τυφλὴν ὑποταγὴν, ἀλλὰ τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ κοινοῦ νοῦ, γεγονός τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιδράσεώς του εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος⁷. Ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ πρῶτος φιλόσοφος τῆς ἱστορίας, ἐφ' ὅσον παρέστησε τὰ φυσικὰ πράγματα καὶ τὰ ἠθικὰ αἰτήματα δι' ἐνὸς τρόπου, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ πείσῃ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς του συνεπείας τὸν ἀκροατὴν τῆς «Θεογονίας» καὶ τῶν «Ἔργων». Καὶ ὅπως δὲν ἐζήτησεν ἐγγυήσεις ἐκ μέρους ἀνεξελέγκτων

Days («*Journal of the History of Ideas*», New York VIII τόμ. 1947, σ. 61/62), M. D e t i e n n e, Crise agraire et attitude religieuse chez Hesiodé, ὡς ἀν. σ. 11.

1. J. - P. V e r n a n t, Le Mythe hésiodique de Races («*Revue de l'Histoire des Religions*», Paris CLVII τόμ. 1960, σ. 50).

2. W. J a e g e r, Paideia, Berlin - Leipzig I τόμ. 1934, σ. 104.

3. Πρβλ. Th. G. R o s e n m e y e r, Hesiod und die Geschichtsschreibung («*Hesiod*», ὡς ἀν. σ. 608).

4. Ἴδε Ἔργων 381 - 617.

5. Πρβλ. Th. P h i l l i e s F e l d m a n n, Personification and Structure in Hesiod's Theogony («*Symbolae Osloenses*», Osloae XLVI τόμ. 1971, σ. 40).

6. Πρβλ. H. D i l l e r, Hesiod und die Anfänge der Griechischen Philosophie («*Antike and Abendland*», Hamburg II τόμ. 1946, σ. 150/51).

7. Πρβλ. W. J a e g e r, The Theology of the early Greek Philosophers, Oxford 1947, σ. 93, A. R. B r u n, The World of Hesiod, New York 1966², σ. 81, H. D i l l e r, Hesiod und die Anfänge der Griechischen Philosophie («*Hesiod*», ὡς ἀν. σ. 692).

E. S. Δ. Μ. Σ. Τ. Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἐξουσιῶν, δὲν ἐξεπροσώπησεν ἐπίσης μίαν ὀρισμένην φυλὴν ἢ κοινωνικὴν τάξιν, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα γενικῶς. Δὲν προεῖχεν ἐπομένως ἢ ἐξύμνησις, ἀλλ' ἢ κατανόησις τῶν θείων ἔργων διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν μέτρων τῆς πράξεως. Δὲν ἐνδιέφερε δηλαδὴ, ὅ,τι συνέβη ἄλλοτε, ἀλλ' ἢ τοποθέτησις τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν δὲν ἐκάλυπτεν ἢ ἀναχρονιστικὴ τῆς ἐκτίμησις.

Ἡ κατεύθυνσις αὐτὴ πρὸς τὸ οὐσιῶδες ἀνεξαρτήτως ἢ διὰ μέσου τῆς παραπειστικῆς του ἐμφανίσεως ἐθεωρήθη ἀργότερον ὡς βιολογικὴ κλίσις¹, ἢ ὁποία μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ νόμου εἰς τὴν πόλιν ἔδωσε τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν διαγωγὴν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐκπληξιν². Κατὰ τοὺς θεμελιώδεις ὁμῶς χρόνους τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἢ «γνώσις» ὑπῆρξε μία ἐπαναστατικὴ ἀποδέσμευσις ἐκ τῶν ἰσχυόντων ἀδίκως καὶ κατὰ λάθος. Δὲν εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν περιέργειαν ἐνώπιον δυσερμηνεύτων, ἀλλὰ πρὸς τὸν τρόπον ζωῆς ἐνώπιον ἀπαραδέκτων καταστάσεων. Ἡ «ἀλήθεια» δὲν ἦτο μὲ ἀλλοὺς λόγους μία ἐρασιτεχνικὴ ἀπασχόλησις, ὅσων ἔλυσαν τὰ προβλήματα τῶν εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλὰ μία ὀρθοθετικὴ ἀρχή, ἢ ὁποία ἔπρεπε νὰ προσανατολίσῃ τὴν ὑπαρξιν.

Διὰ τοῦ Ἡσιόδου ὁ ἀνθρώπος τῆς Ἑλλάδος ἀντιλαμβάνεται τὴν στάσιν του εἰς τὸν κόσμον ὡς γνωσεολογικὸν ζήτημα. Ἄντλεῖ βεβαίως ἀκόμη δύναμιν ἐκ τοῦ παρελθόντος, ἀφοῦ τὸ ἀναθεωρήσῃ ὁμῶς βάσει τῶν ἐπικαίρων αἰτημάτων. Χρειάζεται τὸν θεόν, ἀλλὰ τὸν ταυτίζει πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀστικού ἤθους καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν ἐννοεῖ ὡς ὑποστηρικτὴν εἰς μίαν προσπάθειαν ὀρθολογικοῦ ἐλέγχου τῶν πράξεων, ἢ ὁποία ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της τὸν ἀγνοεῖ :

«Εἰ γὰρ τίς κ' ἐθέλη τὰ δίκαι' ἀγορεῦσαι
γιγνώσκων, τῷ μὲν τ' ὄλβον διδοῖ εὐρύοπα Ζεὺς»³

Τὸ σημαντικὸν ἐπίτευγμα τῶν («Ἔργων») εἶναι ὁ σύνδεσμος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς γνώσεως ὡς ἀνωτάτη ἐπιταγή. Εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ 7ου αἰῶνος π.Χ. «πρέπει προηγουμένως ἢ ἀληθινῆ, πραγματικῆ κατάστασις νὰ διαπιστωθῇ, προτοῦ διατυπωθῇ μία δίκαια κρίσις»⁴. Ἡ πράξις θὰ ἐμφανισθῇ ἐπομένως ὡς κοινωνικὴ ὄψις τῆς θεωρίας, ἢ ὁποία θὰ ὑποκαταστήσῃ τὸν θεῖον φόβον ἐνώπιον τῆς ἀνάγκης. Παρ' ὅτι λοιπὸν ὁ Ἡσιόδος δὲν γνωρίζει τὴν διάστασιν

1. Πρβλ. Ἀριστοτέλης, Ἔων μετὰ τὰ φυσικὰ Α' 1 (p. 980 a 21): «Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει».

2. Πρβλ. Ἀριστοτέλης, Ἔων μετὰ τὰ φυσικὰ Α' 2 (p. 982 b 12/13): «Διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν».

3. Ἔργων 280/81.

4. H. H o m m e l, Wahrheit und Gerechtigkeit («Antike und Abendland», Berlin XV τόμ. 1969, σ. 178).

μεταξὺ θρησκείας καὶ πολιτισμοῦ («τὸ χάσμα δημιουργεῖται μόλις εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν σοφιστῶν»¹), ἀναπνέει τὸ πνεῦμα τῆς Σοφιστείας, ἐφ' ὅσον τὸν ἐνδιαφέρει πρὸ παντὸς ἄλλου ἢ πολιτικὴ ἀγωγή. Δὲν τοῦ διαφεύγει βεβαίως, ὅτι ὀλιγώτερον ὄλων τὸν συµμερίζονται, ὅσοι ἔχουν ἀντίθετα συµφέροντα, δι' αὐτὸν ὁµως τὸν λόγον ἀναπτύσσει τὸ ἐκπαιδευτικὸν του πρόγραμμα κατὰ τρόπον, ὃ ὁποῖος νὰ ὑποχρεώη καὶ τοὺς ἀδίκους ἀκόμη νὰ καταλάβουν, διατὶ δὲν τοὺς συµφέρει νὰ παρανομοῦν. Ἐὰν διδάσκη «ἐξ ὀνόματος τῆς κοινωνικῆς προόδου»², δὲν τὸ πράττει ἐπειδὴ προβλέπει τὴν ἐξέλιξιν, ἀλλὰ διότι ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀξίαν τῶν ἴσων ὄρων τῆς συνυπάρξεως ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ τοὺς τηρήσουν. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο μόνον ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος, ὃ ὁποῖος συνειδητοποιεῖ «τὴν ἰδιοτυπίαν τοῦ δικαίου»³, ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος ἐκπρόσωπος τῆς δημοκρατικῆς συνειδήσεως εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἐὰν θεωρῇ τὴν δικαιοσύνην ὡς οὐσιώδη χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα ἐνεργοῦν, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὰ αἷτια, στηρίζεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι προϋποθέτει τὴν ἐσωτερικὴν τῆς κατάφασιν.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ διαγωγή δὲν ἐμφανίζεται ὡς ὑπόθεσις τοῦ χαρακτῆρος οὔτε βεβαίως τοῦ αἰσθήματος, τοῦ ἐθίμου ἢ τῆς συνηθείας⁴, ἀλλ' ὡς ἀποτέλεσμα καλῆς ἢ ἐσφαλμένης ἐκτιμῆσεως τῶν πραγμάτων. «Ὅπως οἱ Ἀχαιοὶ ἐταλαιπωρήθησαν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των εἰς τὴν μητρόπολιν μετὰ τὴν νίκην των εἰς τὸ Ἴλιον, «ἐπεὶ οὐ τι νοήμονες οὐδὲ δίκαιοι πάντες ἔσαν»⁵, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ τώρα ἡ κακοδαιμονία μαρτυρεῖ ἔλλειψιν πραγματικοῦ προβληματισμοῦ. Ἐὰν ἀργότερον ὁ Σωκράτης θὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἀρκεῖ ὁ ἐμπεριστατωμένος ἔλεγχος τοῦ θέματος, διὰ νὰ λάβῃ ὁ ἄνθρωπος ἀνάλογον στάσιν, ὥστε, ὅσοι ἐνεργοῦν κατὰ τρόπον ἀντικοινωνικόν, νὰ μὴ συλλαμβάνουν, τί ἀκριβῶς χρειάζεται, διετύπωσεν ὡς ἀπαίτησιν τῆς λογικῆς τὴν ἀνάγκην, ἢ ὁποῖα ἔθεσε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δημοκρατίας ἐκτὸς νόμου τὴν ἄγνοιαν τῶν πολιτικῶν ὄρων τῆς συνυπάρξεως. Ὑπὸ τὸ ἴδιον πνεῦμα ὁ Ἡσίοδος δὲν ἐκτιμᾷ μόνον ἐκεῖνον, ὃ ὁποῖος ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κατανοῇ καὶ μόνος του ἀκόμη τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ ὅσους παρακολουθοῦν τὴν παιδαγωγικὴν του σκέψιν, διὰ νὰ κρίνουν καὶ νὰ υἱοθετήσουν τὰ συμπεράσματά της:

1. W. Jaeger, Paideia, ὡς ἀν. σ. 382.

2. A. Piatkowsky, Das Faustrecht in der Griechischen Literatur von Hesiod bis Thukydides («Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums», ἐκδ. J. Harmatta, Amsterdam 1968, σ. 19).

3. M. A. Verdross, Die Begründung der Griechischen Rechtsphilosophie durch Hesiod («Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften», ὡς ἀν. σ. 28).

4. Πρβλ. E. Wolf, Griechisches Rechtsdenken, Frankfurt a. M. I τόμ. 1950 σ. 149.

5. Ὀδυσσείας γ 133/34.

«Οὗτος μὲν πανάριστος, δς αὐτὸς πάντα νοήσει,
 ἐσθλός δ' αὖ κἀκεῖνος, δς εὖ εἰπόντι πίθηται
 δς δέ κε μήτ' αὐτὸς νοέη μήτ' ἄλλου ἀκούων
 ἐν θυμῷ βάλληται, δ δ' αὖτ' ἀχρήσιος ἀνὴρ»¹

Ἐὰν τὸ ἀκροατήριον τοῦ Ὀμήρου ἦσαν κυρίως οἱ εὐγενεῖς, τὰ κοινωνικὰ προνόμια τῶν ὁποίων δὲν ἐβασίζοντο εἰς τὴν ἀτομικὴν των ἱκανότητα, ὁ Ἡσίοδος ἀπευθύνεται εἰς μίαν κατηγορίαν ἀνθρώπων χωρὶς οἰκογενειακὴν παράδοσιν, τὸ κύριον γνώρισμα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἐργασία. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀργότερον θὰ λεχθῆ ὅτι τὸν μὲν Ὀμηρον Λακεδαιμονίων εἶναι ποιητήν... τὸν δὲ Ἡσίοδον τῶν Εἰλωτῶν»². Εἰς τὴν τελικὴν των ὁμῶς φάσιν τὰ ἠρωϊκὰ ἔπη δὲν ἐφάλλοντο, διὰ νὰ διασκεδάσουν τοὺς ἀνέργους εὐγενεῖς, ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπομνήσουν τὴν καταγωγὴν των καὶ διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τοὺς μυθικοὺς των προγόνους νὰ δικαιολογήσουν τὰ κληρονιμικά των δίκαια. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἰδίως ἡ «Ἰλιάς» ἔχει προπαγανδιστικὸν χαρακτῆρα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι ἀπέβλεψεν εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἐχρειάζοντο τὴν ποιησὶν ὡς μέσον κοινωνικῆς ἐξασφαλίσεως. Παρὰ τὴν συνειδητὴν αὐτὴν πρόθεσιν, ἀφίνουν ἐν τούτοις καὶ τὰ δύο ἔπη διὰ τῶν ἱστορικῶν των ἀναχρονισμῶν νὰ διαφανῆ, τί συνέβαιναν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς συνθέσεώς των. Ἐνῷ π.χ. θὰ ἦτο ἀδιανότητον διὰ τοὺς κυρίους τῶν Μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων νὰ ἐξασκοῦν τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ δήμου, τώρα ἐργάζονται καὶ οἱ βασιλεῖς:

«Τάχα δ' ἀγρὸν ἴκοντο
 καλὸν Λαέρταο τετυγμένον, δν ρά ποτ' αὐτὸς
 Λαέρτης κτεάτισσεν, ἐπεὶ μάλα πόλλ' ἐμόγησεν»³

Ὁ κεντρικὸς ἦρωας τῆς «Ὀδυσσεΐας» κατασκευάζει τὸ κρεβάτι καὶ τὸ ὑπνοδωμάτιόν του αὐτοπροσώπως:

«Ἐν λέχει ἀσκητῶ· τό δ' ἐγὼ κάμον οὐδέ τις ἄλλος.
 θάμνος ἔφν τανύφυλλος ἐλαίης ἔρκεος ἐντός,
 ἀκμηνὸς θαλέθων· πάχετος δ' ἦν ἠϋτε κίων.
 τῷ δ' ἐγὼ ἀμφιβαλὼν θάλαμον δέμον, ὄφρ' ἐτέλεσσα...
 κολλητὰς δ' ἐπέθηκα θύρας, πυκινῶς ἀραρυίας»⁴

Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ἀνάγεται ὁμῶς εἰς τοὺς χρόνους τῆς «Ἰλιάδος», ἡ ὁποία παρουσιάζει π.χ. τὸν Πάριν νὰ ἐργάζεται ὡς οἰκοδόμος:

1. Ἔργων 293 - 297. Πρβλ. J. Blusch, Formen und Inhalt von Hesiods individuellem Denken, Bonn 1970, σ. 159.

2. Πλουτάρχου, Ἀποφθεγμάτων Λακωνικῶν 1 (p. 323 A).

3. Ὀδυσσεΐας ω 205 - 207. Πρβλ. 226/27.

4. Ὀδυσσεΐας ψ 189 - 194.

«*Ἐκτωρ δὲ πρὸς δώματ' Ἀλεξάνδροιο βεβήκει
καλά, τὰ ῥ' αὐτὸς ἔτευξε σὺν ἀνδράσιν, οἱ τότε ἄριστοι
ἦσαν ἐν Τροίῃ ἐριβώλακι τέκτονες ἄνδρες*»¹

Εἰς τὴν Βοιωτίαν διὰ τοῦτο τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὴν γῆν ἢ τοὺς κλάδους τῆς ἀναπτυσσομένης βιοτεχνίας ἦτο ἤδη καθεστῶς μὲ μόνην ἐξαίρεσιν, ὅσους ἐκληρονόμησαν τὴν συνήθειαν νὰ νέμωται τοὺς κόπους τῶν ἄλλων. Ὅπως ὁ Καλβῖνος τὴν παραμονὴν τοῦ βιομηχανικοῦ αἰῶνος τῆς Εὐρώπης θὰ ἐκθειάσῃ τὴν ἐργασίαν ὡς προϋπόθεσιν διὰ τὸν πλοῦτον, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόδειξις τῆς θείας χάριτος, ἔχουν καὶ διὰ τὸν Ἡσίοδον οἱ ἄνθρωποι τὴν δυνατότητα νὰ γίνουν «ἐργαζόμενοι πολὺ φίλτεροι ἀθανάτοισιν»². Ἐπομένως δὲν ὑπῆρχεν ἠθικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν εἰδῶν τῆς πρακτικῆς δραστηριότητος, ἔφ' ὅσον μόνον οἱ ἀργόσχολοι ἦσαν κοινωνικῶς ἀπαράδεκτοι. Ἡ δὴλωσις «ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος»³ δὲν εἶναι ἀπλῶς μία ἠθικολογικὴ παραίνεσις διὰ τὴν ἀποφυγὴν τῶν πειρασμῶν, τοὺς ὁποίους προκαλεῖ ὁ ἐλεύθερος χρόνος, ἀλλὰ μία «ἐπαναστατικὴ κραυγὴ»⁴ ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐξεμεταλλεύοντο τὴν ξένην προσπάθειαν. Ὅ,τι ἐνδιέφερε τὸν Ἡσίοδον, ἦτο κατὰ βάθος ἡ ἐξουδετέρωσις τῆς πλεονεξίας διὰ τῆς ἐπικρατήσεως γενικῶν κανόνων ζωῆς, οἱ ὁποῖοι νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν ἀντιστοιχίαν μεταξὺ ἐργασίας καὶ ἀμοιβῆς — μίαν δημιουργικὴν ἄμιλλαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία νὰ ἐπιτρέπη τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀτομικῶν τῶν δυνατοτήτων. Ὁ Ἡσίοδος δὲν θὰ καταδικάσῃ τοὺς εὐπόρους διὰ τὴν συγκριτικῶς πρὸς ἄλλους μεγαλυτέραν οἰκονομικὴν τῶν ἀνεσιν, ἀρκεῖ νὰ τὴν ἀπέκτησαν διὰ τῆς φιλοπονίας :

«*Σοί δ' εἰ πλούτου θυμὸς ἐέλδεται ἐν φρεσὶ σῆσιν,
ὦδ' ἔρδειν καὶ ἔργον ἐπ' ἔργῳ ἐργάζεσθαι*»⁵

Βεβαίως ὡς ἀδελφὸς ἐνὸς ὀκνηροῦ καὶ στρεψοδίκου ἀνθρώπου εἶχεν ἀμέσως ἐπίγνωσιν τοῦ γεγονότος, ὅτι δὲν ἔφθανεν μόνον ἡ ἐργατικότης, διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν μεγάλην περιουσίαν, εἰς τὴν εἶχεν ὡς προϋπόθεσιν τὴν καταπάτησιν τοῦ δικαίου. Ἡ ἐπιμέλεια ἔπρεπε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν νὰ μὴ βασίζεται ἐπὶ ἀδίκων ἐνεργειῶν : «*Ἀλλὰ σὺ τῶν μὲν πάνπαν ἔεργ' ἀεσίφρονα θυμόν*»⁶. Ὁφείλε δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐνεργῇ μὲ ζῆλον εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἠθικῆς

1. Ἰλιάδος Z 313 - 315. Πρβλ. Φ 37/38, H. S t r a s b u r g e r, Der soziologische Aspekt der Homerischen Epen («*Gymnasium*», Heidelberg LX τόμ. 1953, σ. 103).

2. Ἔργων 309.

3. Ἔργων 311.

4. V. E h r e n b e r g, Die Rechtsidee im frühen Griechentum, ὡς ἀν. σ. 135.

5. Ἔργων 381/82.

6. Ἔργων 335.

τάξεως, ὅπως τὴν ἐξεθείαζεν ἢ δημοτικὴ κοινωνία διὰ τῆς ὑποχρέωσης τῶν ἱερῶν ἐγγυητῶν τῆς παραδόσεως νὰ κατοχυρώσουν ἀντὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος τὴν γενικὴν σκοπιμότητα:

«Ἔργαζεν, νήπιε Πέρση,
ἔργα, τὰ τ' ἀνθρώποισι θεοὶ διετεκμήραντο»¹

Ὁ πρῶτος Εὐρωπαϊὸς δημοκράτης θὰ ὑπερπηδήσῃ λοιπὸν τὰ ὅρια καὶ τῆς «κεφαλαιοκρατίας» καὶ τοῦ «κομμουνισμοῦ», ἐφ' ὅσον διὰ τῆς δικαιοσύνης, τὴν ὁποίαν ὀραματίζεται, ἀποκλείει τόσον τὴν ἀσυδοσίαν ὅσον καὶ τὴν δέσμευσιν τῆς πρωτοβουλίας εἰς τὸν κοινωνικὸν κόσμον. Ὁ ἀνταγωνισμὸς («Ἔρις» 1) δὲν εἶναι εἰς τὸ διδακτικόν του σύστημα ὅπωςδὴποτε ἀρνητικὸς παράγων διὰ τὴν πρόοδον καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν φιλονεικίαν («Ἔρις» 2)², ἢ ὁποία ἐλαύνεται ὑπὸ τοῦ φθόνου καὶ ἀνατρέπει τὴν βάσιν τῆς ἐλευθέρως ἀναπτύξεως τῶν προσωπικῶν ἱκανοτήτων. Ἐφ' ὅσον διαλύονται οἱ δεσμοὶ τοῦ αἵματος καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει μόνος του ἓνα μεταβαλλόμενον κόσμον, ὁ ὁποῖος ἐπιβραβεύει τὴν τόλμην, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὸν ζῆλον, παρουσιάζεται ὡς κύριον γνώρισμα τῆς ἀρετῆς ἢ ἐνεργητικότης (τὴν ὁποίαν εἰς τὸ ἀπόγειον τῆς δημοκρατίας ὁ Ἀριστοτέλης θὰ θεωρήσῃ — ἐνώπιον τοῦ κινδύνου νὰ ἐξουδετερωθῇ ὁ ἄνθρωπος πολιτικῶς — ὡς ἀνώτατον πλήρωμα τῆς πνευματικῆς ὑπάρξεως). Ἀντὶ τῆς συστηματικῆς ἐκμηδενίσεως τοῦ προσώπου, τὴν ὁποίαν θὰ συστήσουν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς μέθοδον εὐδαιμονίας τὰ θρησκευόμενα τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τὰ συνεχῆ δεσποτικά της καθεστῶτα, θὰ θεμελιωθῇ ἀντιθέτως εἰς τὴν Ἑλλάδα ἠθικῶς ἢ δρᾶσις εἰς τὸν ὑπεύθυνον προσωπικόν της χαρακτῆρα — μία κοινωνικὴ ἀξίωσις, ἢ ὁποία ὠδήγησεν ἐπανειλημμένως τὸ ἄτομον εἰς ἀνοικτὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἄγραφον ἢ γραπτὸν νόμον τῆς πολιτείας.

Τὸ νέον πάντως εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος εἶναι, ὅτι ὁ Ἡσίοδος προέβαλεν — ὡς «πρώτη ἀτομικότης»³ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ — τὴν ἀπαίτησιν νὰ ὑποκαταστήσῃ ὄχι μόνον τὴν παράδοσιν ἢ τὸ Κράτος, ἀλλὰ καὶ τὸν θεὸν εἰς τὴν ἀξιολόγησιν τῶν κοινωνικῶν δεδομένων. Ἡ κριτικὴ αὐτοδυναμία τῶν πολιτῶν ἐνώπιον τῶν συλλογικῶν ἀναγκῶν θὰ ἐγκαινιάσῃ ἔκτοκτε τὸ Σοφιστικὸν κίνημα. Τὸ κύριον πρόβλημα τῆς σκέψεως θὰ εἶναι ἀπὸ τῆς ὥρας αὐτῆς ἢ μ ὁ ρ φ ω σ ι ς τ ο ῦ ἠ θ ο υ ς διὰ τῆς σταθμίσεως τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν

1. Ἔργων 397/98.

2. Ἔργων 11 κ.έ.

3. J. Kühn, Eris und Dike. Untersuchungen zu Hesiods Ἔργα καὶ Ἡμέραι («Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaften», Würzburg II τόμ. 1947, σ. 292).

τῆς ζωῆς ἀνεξαρτήτως τῆς θείας στάσεως¹ ἢ τῶν ἐπισήμως ἰσχυόντων² :

«...Ζεὺς ὑψιβρεμέτης, δς ὑπέρτατα δώματα ναίει.
κλῦθι ἰδὼν αἶων τε, δίκη δ' ἴθυνε θέμιστας
τύνη· ἐγὼ δέ κε, Πέρση, ἐτήτυμα μυθησαίμην»³

Ἡ ἀναστάσις τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, τὴν ὁποίαν ἐπέφεραν ἡ πολεμική, βιοτεχνική καὶ νομισματική χρῆσις τοῦ σιδήρου, ὑπεχρέωσε τὸν ἄνθρωπον ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου νὰ λάβῃ θέσιν ἔναντι τῶν θρησκευτικῶς καθιερωμένων καὶ νὰ ζητήσῃ, χωρὶς νὰ βασιίζεται εἰς τὰ θέσμια τοῦ παρελθόντος ἢ τὴν βασιλικὴν θέλησιν, ἀλλὰ στηρίγματα διὰ τὴν ὑπαρξιν, τὰ ὁποῖα — ἐφ' ὅσον ἦσαν ἄσχετα πρὸς τὴν συνήθειαν καὶ τὴν διαταγὴν καὶ δὲν ἀντεστρατεύοντο δυναμικῶς τὸ καθεστῶς — ἦσαν ψυχολογικοῦ, μεταφυσικοῦ εἴτε ἰδεολογικοῦ χαρακτῆρος. Εἰς τὴν ἄπω Ἀνατολὴν ὁ Βούδας, εἰς τὰ ὄροπέδια τοῦ Ἰράν ὁ Ζωροάστρης καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην ὁ θίασος τῶν προφητῶν θὰ συνειδητοποιήσουν τὴν νέαν κατάστασιν καὶ θὰ τονίσουν τὴν σημασίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀσχέτως ἢ ἔναντιον ὅσων συμβαίνουν εἰς τὸ κοινωνικόν του περιβάλλον. Ἐὰν ἡ βασιλεία εἰς τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν ἐστηρίχθη τελικῶς εἰς τὴν ὠμὴν βίαν, ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις ἐγκατέλειψε τὰ δημόσια γεγονότα εἰς τὴν τύχην των, διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἀμβλυνσιν τῆς αἰσθήσεως τοῦ κακοῦ. Εἰς τὴν Περσίαν ὁ δυναστικὸς οἶκος τῶν Ἀχαιμενιδῶν υἰοθέτησε τὴν ἀντίδρασιν τῆς εὐσεβείας, ἡ ὁποία διένειμε τὸν κόσμον εἰς τὸν θεὸν τοῦ φωτός καὶ εἰς τὸν θεὸν τοῦ σκότους, διὰ νὰ μεταδώσῃ τὴν ἀντιδικίαν αὐτὴν εἰς ὀλόκληρον τὴν ἐγγύς Ἀνατολὴν, ἡ ὁποία μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Μηδικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀντελήφθη τὴν διαμάχην ὡς κοσμικὸν δράμα ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου στήθους. Ἐὰν εἰς τὰ βασίλεια τῆς Σαμαρείας καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία προσηρμόσθη ἀναγκαστικῶς εἰς τὰ γεωργικὰ δεδομένα τοῦ τόπου, ἡ προφητεία ἐπεχείρησε μίαν ἀναδρομὴν εἰς τὸν ἐξιδανικευμένον χῶρον τῆς μνήμης, διὰ νὰ μεταφέρῃ ἐκ τοῦ νομαδικοῦ βίου εἰς τὴν ἀγροτικὴν πραγματικότητα τὰ στοιχεῖα τῆς φυλετικῆς συνοχῆς, ἡ ἀνάγκη τῆς ὁποίας μετέθεσεν εἰς τὸ μέλλον τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἔθνους ὡς παραχώρησιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ του ἀμύντορος.

Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἡ Ἀνατολὴ δὲν ἀντίκρουσε τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον ὡς πολιτικὸν πρόβλημα καὶ ἡ μετέβαλε τὴν θρησκείαν εἰς πρακτικὴν μεταφυσικὴν ἢ ἐδίχασε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον ἢ ἀνέ-

1. Πρβλ. E. Wolf, Griechisches Rechtsdenken, ὡς ἀν. σ. 123.

2. Πρβλ. Th. Birt, Perses und die βασιλῆες bei Hesiod (*Philologische Wochenschrift*), Leipzig XLVIII τόμ. 1928, σ. 188).

3. Ἔργων 8 - 10.

θεσε τὴν λυτρωτικὴν προσδοκίαν εἰς τὴν θεῖαν φροντίδα. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐπορεύθη καὶ ἡ Ἑλλάς διὰ τοῦ Ὀρφισμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν συνέδεσεν ἀρχικῶς τὸ βιωματικόν του περιεχόμενον πρὸς ἓνα ὠρισμένον θεόν, ἀλλὰ μόνον ἀργότερον πρὸς τὸν «ἐλευθερέα Διόνυσον»¹, ὁ ὁποῖος ἤλθε διὰ τῆς ἐκστατικῆς του δυνάμεως εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ κράτος τῶν αἰμοβόρων «Τιτάνων»², τὴν αἰτίαν τῆς ὀδύνης καὶ τοῦ θανάτου. Ἐὰν ὅμως ἡ Ἀνατολὴ ἐσταμάτησεν εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖον, ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος ἐπέτυχε νὰ κ ρ α τ ι κ ο π ο ι ῆ σ η τ ὸ δ ῖ κ α ι ο ν, ὅπως ἀνήγγειλε τὴν μεταθεολογικὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν ὡς π ρ ο σ ω π ι κ ὸ ν τ ο ῦ ἐ π ῖ τ ε υ γ μ α ὁ πολιτικὸς νομοθέτης :

«Ταῦτα μὲν κρᾶται
νόμον βίην τε καὶ δίκην συναρμόσας
ἔρεξα καὶ διήλθον ὡς ὑπεσχόμην»³

Εἰς τὴν θεμελιώσιν αὐτὴν τῶν κανόνων τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς πείρας ἐπρωτοστάτησεν ὁ Ἡσίοδος. Ἐκεῖνος ἀνέλαβεν εἰς τὴν αὐγὴν τῆς δημοκρατίας νὰ καθοδηγήσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἐξ ὀνόματος τοῦ θεοῦ διὰ τῆς ἐκθέσεως ὅμως τῶν πραγμάτων, ὅπως τὰ ἐξετίμησεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἰδιωτικὴν του ζωὴν. Ἐὰν ὑπὸ τὴν αὐστηράν του ἀνωνομίαν ὁ Ὀμηρὸς καλύπτῃ τὴν ἀνικειμενικότητα τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα διηγεῖται, αὐτὸς θὰ παρουσιάσῃ ὡς ἀπόδειξιν τῆς ὀρθότητος τῶν ἀπόψεών του, ὅ,τι ὅ λ ο ι ἀ ν ε ξ α ι ρ ἔ τ ω ς ἦσαν εἰς θέσιν νὰ διαπιστώσουν. Δὲν περιορίζεται λοιπὸν εἰς τὴν ἀνεκδοτολογία, ἀλλὰ παρουσιάζει τὰ βιώματά του ὡς π ρ ὶ τ υ π α κ α θ ο λ ι κ ῶ ν ἐ ξ ε λ ῖ ξ ε ω ν καὶ κ α τ α σ τ ᾶ σ ε ω ν.

Ἡ ἔξαρσις αὐτὴ τῆς αὐθεντικότητος εἰς τὴν ὑποδειγματικὴν τῆς σημασίαν θὰ καταστῇ ἔκτοκτε μοιραία διὰ τὴν Ἑλλάδα. Θὰ σημάνῃ κατ' ἀρχὴν μίαν ἄνευ προηγουμένου κινητοποίησιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, διὰ νὰ φανῇ ὁ σ υ γ κ ρ ι μ ἔ ν ο ς ἄ ν θ ρ ω π ο ς χωρὶς ὑπερφυσικὴν κάλυψιν ὡς ἔ κ π ρ ὶ σ ω π ο ς τ ο ῦ ἄ ν θ ρ ω π ῖ ν ο υ γ ἔ ν ο υ ς. Ὅσον γενικωτέρα θὰ εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν προσωπικῶν ἐκτιμήσεων, τόσο ἐπιτακτικωτέρα θὰ θεωρῆται ἡ παραδοχὴ των. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ἑλλάς θὰ ὑπερ-

1. Π α υ σ α ν ῖ ο υ, Ἑλλάδος περιηγήσεως I 20, 3. 29, 2.

2. Orphica, ἐκδ. E u g. A b e l, Lipsiae-Pragae MDCCLXXXV, 196, 198, 200 (σ. 230 - 232), Πρόκειται περὶ τῶν σιδηροφράκτων (Θεογονίας 186) Γιγάντων (ἀπόσπ. γένουσι δὲ τὴν ἑκατέροις διαφοράν), Σχολίων εἰς Εὐριπίδου Ἐκάβην 472), τοὺς ὁποῖους ὁ ποιητὴς τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ. Ὀνομάκριτος (Π α υ σ α ν ῖ ο υ, Ἑλλάδος περιηγήσεως VIII 37, 3) ἐδήλωσε διὰ τοῦ φοβεροῦ ὀνόματος τῶν ταρταρωθέντων ὑπὸ τοῦ Διὸς (Ὀ μ η ρ ῖ κ ο ῦ ὕμνου εἰς Ἀπόλλωνα 335/36) προγενεστέρων θεῶν (Θεογονίας 424).

3. Σ ὄ λ ω ν ο ς, Ἀπόσπ. 24, 15 - 17 (D i e h l).

πηδήση τὰ ἰδιαίτερα στοιχεῖα τῆς ἐμπειρίας χάριν τῶν γενικῶν κρίσεων. Θὰ ἐγκαταλείψῃ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὴν σπουδὴν τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων εἰς τὴν μεταβλητὴν των διαστάσεων, διὰ νὰ δηλώσῃ «τὰ ἀεὶ ὡσαύτως κατὰ ταῦτὰ ἔχοντα»¹. Ἡ *propositio universalis* θὰ ἐξουδετερώσῃ τελικῶς τὴν ἠθικὴν χάριν τῆς ὄντολογίας παρὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ προσγειώσῃ τὴν ἔρευναν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐνώπιον τοῦ συντριβομένου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ἦτο ἐνδεχόμενον «καὶ ἄλλως ἔχειν»². Ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὰ θέματα τῆς συλλογικῆς ζωῆς μὲ δυσκολίαν συνοψίζονται εἰς μίαν ἀπλὴν πρότασιν διὰ τὴν ἀνομοιότητα «τῶν τε ἀνθρώπων καὶ τῶν πράξεων» καὶ διὰ τὸ «μηδέποτε ἡσυχίαν ἄγειν τῶν ἀνθρωπίνων»³, ἔμειναν βασικῶς ἐκτὸς προσοχῆς. Ἡ Σοφιστεία βεβαίως θὰ σπουδάσῃ τὰ κοινωνικὰ θέματα, διὰ νὰ δείξῃ ὅμως τὸν συμβατικὸν των χαρακτῆρα, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ χωρὶς ἀντίδρασιν ἢ μεταπολίτευσις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ὑποτιμηθοῦν ἀκόμη περισσότερο τὰ μεταλλακτικὰ στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς συνυπάρξεως καὶ ἡ ἐπιστήμη θὰ ζητήσῃ τὸν ἀμετάβλητον παράγοντα ὑπὸ τὰ ἐμπειρικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα θὰ χάσουν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὴν ἀρχικὴν των περιωπὴν.

Τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ὑπεβοήθησεν ὁ γραπτὸς ὀρισμὸς τῶν «φθειρομένων» ὁμοειδῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐμπορίου, ἢ κυκλοφορία (εὐτελῶν) κερμάτων ἀντικρυσματικῆς ἀξίας καὶ ἀργότερον ἡ προσπάθεια τῆς στηρίξεως τοῦ (ἀνατρεπομένου) πολιτικοῦ κόσμου διὰ τῆς ἐξιδανικεύσεως τῶν καταστατικῶν του ὄρων. Εἰς τὴν ἀφετηρίαν ὅμως τῆς ἐξελίξεως εὐρίσκεται ἡ τιμὴ, τὴν ὁποίαν ἀπέδωσεν ἡ κοινὴ γνώμη ἐντὸς τῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ πρόσωπον ἐναντίον τελικῶς τῶν ἰδικῶν της ἀπαιτήσεων. Ἐὰν ὁ Ἡσίοδος συνεβούλευε τὸν ἀδελφόν του νὰ προσέχῃ τὴν κριτικὴν τῶν ἄλλων, διότι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τὸν βλάψῃ («δεινὴν δὲ βροτῶν ὑπαλεύεο φήμη») ⁴, ἀπεδείκνυεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος π.Χ. ἡ ἀποψις τῶν πολλῶν δὲν καθώριζεν ὁπωσδήποτε τὴν πράξιν, ὅτι δηλαδὴ τὰ κριτήρια τῆς συμπεριφορᾶς ἦσαν ἐκτοκτε ὑποκειμενικοῦ χαρακτῆρος. Ἐκ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῆς μεταξὺ κοινωνικοῦ αἰσθητηρίου καὶ ἰδιωτικῆς γνώμης τὴν νίκην ἀπέσπασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἄτομον. Εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν ἀστῶν ἐναντίον τῶν ἀριστοκρατικῶν προνομίων, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπῆρχε λογικὴ ἐξήγησις, κατερρίφθησαν ὅλα τὰ (φυλετικὰ ἢ θρησκευτικὰ) ἐρείσματα τῆς ζωῆς, τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παρουσιάσουν γενικὸν χαρακτῆρα. Ὅσοι ἐπομένως

1. Πλάτωνος, Φαίδωνος 80 A/B.

2. Ἀριστοτέλους, Περὶ ψυχῆς Γ' 10 (p. 433 a 29/30), Ἠθικῶν Νικομαχεῖων Ζ' 5 (p. 1140 a 31/32, 35, 1141 b 11).

3. Πλάτωνος, Πολιτικοῦ 294 B.

4. Ἔργων 760.